

Az erdélyi vallásszabadság politikai védelme Bethlen Miklós 1691-es kiáltványának tükrében⁶³

Bevezetés

Bethlen Miklós alig egy félévvel a *Diploma Leopoldinum* hitlevél 1691-es kiadása után egy újabb politikai dokumentumot, nyílt levelet küldött Franz Ulrich Kinsky udvari kancellárnak, a Habsburg udvar titkos konferencia tanácsosának, a külügyekkel és egyben az erdélyi ügyekkel megbízott képviselőjének. Az írást tartalmazó iratcsomóra Jankovics József és Szörényi László irodalomtörténészek bukkantak rá a Bethlen család küllővári irattárában.⁶⁴

Milyen politikai indok ösztönözhette Bethlen Miklóst a mű megírására alig félévvel a *Diploma Leopoldinum* kiadása után? A tudományos válasz erre az, hogy a szerzőt több politikai és társadalmi cél foglalkoztatta és vezérelte. Először is a saját politikai karrierjének, helyzetének javítása, a 17. század végi kaotikus erdélyi állapotok konszolidálása, az ország belső békéjének megteremtése, a társadalmi közrend visszaállítása és II. Apafi Mihály fejedelemségének elismertetése indítja a politikai irat megírására és elküldésére. Távlati terveiben kiemelt helyet kapott egy közös európai „protestáns” összefogás. Bethlen Miklós elképzelése szerint Erdély függetlenségének biztosítására és a török uralomnak Magyarországról és Európából történő kiszorítására egyetlen biztosíték van: a nyugati protestáns unió által generált politikai és katonai nyomás. Elképzelése alapján ez a protestáns államok közötti szövetség a nemzetközi politikában a török Portával szemben nemzetközi garanciát jelentene az erdélyi államiság létezésére.

A vallásszabadság jelentősége az „erdélyi államiság” megtartásában

Bethlen Miklós a bécsi udvar felé pedig hangsúlyozni kívánta azt a szándékát, hogy számíthatnak szolgálataira és megbízhatnak politikai programjában. Hangsúlyozza Habsburg udvar iránti lojalitását. Bethlen Miklós hűségéről biztosítja a Habsburgokat, hogy „Erdély megmarad a császár iránti hűségében a Habsburg-ház magyar korona iránti folytonossága jegyében és egyértelmű következményeként...”⁶⁵

Határozott szándéka széles körben hirdetni és terjeszteni, hogy az Erdélyi fejedelemségnek egyetlen járható útja a Habsburg Udvarral való együttműködés. Ezért Bethlen Miklós így folytatja levelében: „... Nekünk mindig a törvényes királyi jogra kell figyelmeznünk és arra, amit az oltalmaz az isteni segítséggel szerzett dicsőséges diadalt és tudnunk kell, hogyha Őfelségének úgy tetszett volna, hogy korlátozás nélkül éljen jogával és az így szerzett diadallal akkor még sokkal szorosabban tarthatnának minket, mint ahogyan történt. Vajon nem lehetett volna a Magyarországra nyugtalanító becsapásokat kezdeményezőikben megbüntetni? ... A császár vajon kényszerűségből tette, hogy új diplomát ajánlott fel és hittel kötelezte magát arra, hogy érvényben tartja szabadságainkat? Mivel hogy ez pedig Ő császári Kegyelemességének teljéből nyilvánult meg, oly nagylelkűséggel irányunkban, vajon nem tartoztunk volna azzal, hogy kölcsönösen mi is neki, aki nekünk önként hittel kötelezte el magát, neki,

⁶³ A kiáltvány címe: „Istud scriptum fuit per Nicolaum Bethlen in A(nno) 1691. Excel (lentissimo) Do (mino) C(omi)ti Khinsky communicatum, qui illud laudavit sed publicationem dissuassit”- MNOL, P 55, CCLXIII. Köteg 52. sz., 158-164.o.

⁶⁴ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 6. szám, 694. o.

⁶⁵ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 6. szám, 694. o., 720. o.

azaz Öfelségének viszonzásul a legalázatosabban felajánljuk hitünk szentségét”⁶⁶ Összefoglalva gondolatait így zárja levelét: „Esküdjünk hűséget Uralkodónknak, aki alá, Isten akaratából a visszatérési jog alapján tartozunk...”⁶⁷

Az Isten és vallás iránti elkötelezettség fontos szerepet kapott nála a politikai és társadalmi kérdések megoldásában. Meggyőződéssel hirdeti, hogy a keresztyén vallás védelme az egyetlen út az ország békéjének megteremtéséhez. Nehezményezi azonban azt, hogy az erdélyi városokba és falvakba beszállásolt császári katonaság nem követi az evangéliumi szellemiséget. Felhívja a figyelmet arra, hogy az erdélyi protestáns lakosság körében atrocitásokat követtek el. Politikai iratának idegen kéztől származó másolatára egy rövid latin nyelvű feljegyzésből tudjuk azt, hogy az egyébként politikai törekvéseiben udvari támogatója, Franz Ulrich Kinsky a politikai körülményekre való tekintettel nem járult hozzá a részére megküldött politikai irat kinyomtatásához és terjesztéséhez.⁶⁸ E politikai koncepcióját tovább fejlesztve az 1704-ben megjelenő *Columba Noe* politikai röpiratában kristályosodik ki politikai programjává.

A végzet, mint külső ellenség, vezérgondolatként jelenik meg e levélben. Bethlen Miklós a 17. századi gondolkodók körében használatos fogalommal próbálja felhívni a figyelmet az erdélyi politikai és társadalmi állapotok súlyosságára. A nemzet halál kép lebeg előtte, is mint nagy példaképe Zrínyi Miklós hadvezér és politikus előtt. Az ország, a nemzet Politikusi meglátásaként az ország megmentésének egyetlen módja a törvényesség és a rend helyreállítása. A kálvini gondviselés tana elevenedik meg Istennek, mint felsőbb hatalomnak az említésével: „... amelyet pedig maga Isten mindannyiunk szeme elé állított és kezébe adott...”⁶⁹

Politikusi öntudatról és elhivatottságról tesz tanúbizonyságot az ország kormányzása kapcsán. Meggyőződéssel hirdeti, hogy Ő is a kiválasztottak közé tartozik és a többi politikus társával együtt. Felelősséggel tartoznak azért, „... hogy a hajóban ülven körültekintően és kitelhető hűséggel kezünkben tartsuk a kormányrudat...”⁷⁰ Történeti reflexióval hívja fel a figyelmet arra, hogy az Erdélyi Fejedelemség az 1540-1690 közötti időszakban a Habsburg Birodalom és a Török Porta politikai érdekérvényesítései között nagy erőfeszítések árán tudta megőrizni viszonylagos állami függetlenségét. Politikai meggyőződése az, hogy Erdély mindig a nyugati keresztyén kultúrkörhöz tartozott és annak szerves része kel, hogy maradjon.

Teljes politikusi felelősségtudattal vallja azt, hogy az erdélyi állam helyes kormányzása az Isten és a császár-király iránti hűségen nyugszik. Az erdélyi politikai elit politikai és erkölcsi felelősséggel tartozik először Istennek, másodszor a császár-királynak. Államférfiúi feladatának érzi, hogy a köznépet figyelmeztesse vallási és állampolgári kötelességére: Isten és a császár iránti feltétlen hűségére és a közös szolgálatára. Ez minden erdélyi állampolgárra kötelező érvényű.

Isteni beavatkozásnak tekinti az 1540. augusztus 24-én történt tragikus eseményt: Erdélynek a Magyar Királyságtól történő elszakadását. Isten kegyelmi ajándékának tekinti azt a tényt, hogy 145 évvel ezelőtti tragikus vereség a császári és a magyar királyi seregek dicsőséges győzelem révén Erdély visszakerült a koronához a Habsburg uralkodó oltalma alatt. Erdély a korona jogán került vissza a Magyar Királysághoz. Államiságát elszakadása óta átmenetinek tekintették az erdélyi fejedelmek. Bocskai

⁶⁶ I. m. 720. o.

⁶⁷ I. m. 720. o.

⁶⁸ A felirat szövege:” Istud scriptum fuit per Nicolaum Bethlen in A(nno) 1691. Excel (lentissimo) Do (mino) C(omi)ti Khinsky communicatum, qui illud laudavit sed publicationem dissuassit.” -MNOL, P 55, CCLXIII. Köteg 52. sz., 158-164.

⁶⁹ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 6. szám, 706.o.

⁷⁰ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In:Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 6. szám, 706.o.

István erdélyi fejedelem végrendeletében fejezte ki a legtisztábban a Koronához való visszatérés fontosságát, az újra egyesülést. Bethlen Miklós ezt nyomatékosítja azzal a gondolattal, hogy: „... Miután fejét visszakapta, újra életre kelt...”⁷¹ Isten nagy gondviselő művének és jótéteményének kell tekinteni ezt a nagy eseményt, amely Isten eleve elrendeléséből fakadt.⁷² A református vallású Bethlen Miklós a kálvini kettős eleve elrendelés tanát vallva hirdeti azt, hogy a politikai és az egyházi élet területén semmi történik véletlenül. Az események mögött Isten elrendelése és akarata van.⁷³

A magyarországi és erdélyi eseményeket és politikai eredményeket egyedül csak a jog és igazság mérlegén lehet elemezni és elfogadni. Egy tulajdon megszerzéséhez jogosan formáljon igényt az arra törekvő személy. Ennek érvényesítése jogszerűen és törvényes úton kell, hogy megtörténjen. Erdély a jog és igazság útján került vissza a koronához.

A Habsburg-ház az egyedüli hiteles uralkodói dinasztia, amely jogot formálhat a koronára és a Magyar Királyságra, beleértve Erdélyt is. Az ország koronájának egyik ékköveként jeleníti meg Erdélyt.⁷⁴ Alkotmánytörténeti és jogtörténeti érvekkel támasztja alá a Habsburg-ház jogigényét és jogoságát a Koronára és az uralkodásra. Hunyadi Mátyás magyar király és III. Frigyes Habsburg császár között 1463-ban Bécsújhelyen létrejött megállapodás alapján a magyar királyság visszakapta a Szent Koronát. Elfogadták azt a tényt, hogy ha Mátyás fiú utód nélkül hal, a magyar trónt III. Frigyes fia, Miksa örökli. A megállapodásnak ez a része vált a Habsburg-ház hatalmi igényének első jogalapjává.⁷⁵ A másik nagyon fontos aktus III. Frigyes német-római császár és Miksa római király, valamint Ulászló és a magyar rendek között 1491. november 07-én megkötött pozsonyi béke volt.⁷⁶ III. Frigyes német-római császár és Miksa római király, valamint Ulászló és a magyar rendek közötti megállapodás értelmében Ulászló lett a magyar király, azzal a kikötéssel, hogy ha fiú utód nélkül, halála esetén Miksa és

⁷¹Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós „ismeretlen” nyílt levele Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti közlemények (117) 2013. 6. szám. 707.o.

⁷² Kálvin János (1509-1564) genfi reformátornak és jogtudósnak a predestinatio (eleveelrendelés) tana volt a 16. századi reformatori teológiának az egyik legfontosabb tanítása. Kálvin fő művének az *Institutio Christianae Religionis*nak egyik központi témája volt az eleve elrendelés. Az 1563-ban elfogadott Heidelbergi Káté reformatori hitvallás az anyaszentegyházról szóló kérdésében foglalja össze az eleve elrendelésről való véleményét: „Hiszem, hogy Istennek fia az egész emberi nemzetségből, Szentlelke és Igéje által, az igaz hitnek egységében, magának az örök életre kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe, a világ kezdetétől annak végéig. Azt oltalmazza és fenntartja. És hogy annak én is élő tagja vagyok és örökké az is maradok.” (Heidelbergi Káté, 54.kérdés)- Kálvin János: A predestinációról (Ford.: Szabó Piroska) – utószót írta: Kónya István, Európa Könyvkiadó, 1986.- Kálvin János: Tanítás, a keresztyén vallásra. (Ford: Békési Andor) Zsin. Sajtó o. 1986.- Kálvin és a kálvinizmus. Debrecen 1936 (több előadás, köztük Csáki Benjamin: Kálvin predestinációs tana. Kónya István: Tanulmányok a kálvinizmusról. Akadémia Kiadó, Bp. 1975.

⁷³ „Az eleve elrendelést, amellyel Isten némelyeket az élet reményébe fogad, másokat pedig az örök halálra szán, egyszerűen tagadni nem meri senki, aki azt akarja, hogy őt istenfélő embernek tartsák, de sokféle álokoskodásba keverik különösen azok, akik Isten előre tudását teszik meg az eleve elrendelés alapjának.... Eleve elrendelésnek pedig az Isten azon örök elhatározását nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva. Tehát a szerint, amint ki-ki egyik vagy másik célra rendeltetett, mondjuk azt, hogy az életre, vagy a halálra van elválasztva.” (Institutio Christianae Religionis, 3.21.5.) I-II. A keresztyén vallás rendszere. I-II. Ford. Buzogány Dezső. Budapest: Kálvin. 2014.

⁷⁴ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós „ismeretlen” nyílt levele Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti közlemények (117) 2013. 6. szám. 708.o. – „...Magyarország híres koronáját ékesítő drágakövek egyike Erdély. Ennél fogva, ha azt egyszer valaki fölveszi, és felséges fején tartja, akkor az ő joga Erdélyre vitán kívül törvényes...”

⁷⁵ A bécsújhelyi megállapodást Hunyadi Mátyás és III. Frigyes német-római császár kötötték 1463. július 19-én.

⁷⁶ Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán: A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Második közlemény). Századok, CXLV. évf. 2. sz. (2011) 293–347. o.

utódai öröklék a magyar trónt. Míg a Habsburg-ház jogosan tart igényt a Koronára addig a török Porta erőszakkal ragadta el és törvénytelenül birtokolta Erdélyt. A Habsburg –ház soha sem mondott le a jogáról.⁷⁷ Ezt a történelmi tényt és jogot igazolta az 1687. október 27-én aláírt *Balázsfalvi Egyezmény*⁷⁸ és az 1688. jún. május 9-i *Fogarasi deklaráció*,⁷⁹ amelyekben az erdélyi rendek önként fogadták el a Magyar Királysághoz való visszatérést és felmondták a török protekturátust. Erdély megmaradásának egyetlen útja a Habsburg főség elfogadása. A politikai kitérők és tévedések Isten gondviselő tervének a része volt. Erdély politikai elitjének és társadalmának a megpróbáltatásai arra szolgáltak, hogy az erdélyiek felismerjék Isten bölcs döntéseit és elhatározásait Erdély államiságára nézve.⁸⁰ Isten iránt hűségben és igazságban munkálkodva kell helytállnia az uralkodónak és a politikai elitnek, hogy az eredmény az ország megmenekülése és felvirágzása legyen a jövőben.

Az erdélyi vallásszabadság védelme

Az erdélyi vallás –és lelkiismereti szabadság biztosításának kérdésében I. Lipót császár- király által kiadott *Diploma Leopoldinum* politikai és jogi garancia volt.⁸¹ Bethlen Miklós meggyőződése alapján a vallási –és lelkiismereti kérdésekben az igaz pártfogó és védelmező az Isten gondviselése és nem a világi hatalom. Isten, mint a történelem Ura megtartotta a keresztyén vallást és a hívők közösségében mindig fenntartotta a vallási békét.⁸² Az egyházat nem lehet fegyverrel és világi hatalommal megtartani. Egyedül az imádság és a bűnbánat vezet el a vallási béke és szabadság megerősítéséhez mind Erdélyben mind Magyarországon. A fegyverek használata, a politikai érdekek és a hatalmi érdekek

⁷⁷ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós „ismeretlen” nyílt levele Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti közlemények (117) 2013. 6. szám. 708.o. – „... nem csupán a jogigény, hanem maga a pusztta jog is a nevezett Háznál volt található, sőt ezenfelül annak törvényes megszerzésének eljárása neki jutott osztályrészül, ámde a bölcs Istennek mégis úgy tetszett, hogy az ottomán nemzet, a kihirdetett szerződésekben adott hite ellenére, támadó hadjáratot indítson...”

⁷⁸Duldner J.: Zur Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge, 1896. 196-197.o. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Wien, Ungarische Akten Specialia, Fasc. 357. Transylvanica Separata Konv. A. 19-24.- Szász Károly: Sylloge... Claudiopolis, 1833, 24-24-36. o.

⁷⁹ A Fogarasi deklaráció alapján az erdélyi rendek I. Lipót Habsburg császár és magyar király oltalmába helyezték Erdélyt. V.ö. Szádeczky Lajos: Fogarasi történeti emlékek. In: Erdélyi Múzeum, IX. évf. 6. sz. (1892) 326–345. o.

⁸⁰ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós „ismeretlen” nyílt levele Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti közlemények (117) 2013. 6. szám. 709.o.-, „... Igaz szívvel tartunk ki tehát Isten nyomdokain, és őrizzük meg egykor tanúsított hűségünket, Isten megfogja találni a maga végtelen bölcsességében azt az utat, amellyel az uralkodókat is megmentse és az országokat...”

⁸¹Az 1691-ben I. Lipót császár által kiadott *Diploma Leopoldinum* I. cikkelye:”...Az ott bevett vallások, templomok, iskolák, parókiák, vagy más, mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében semmi sem másítatik meg, bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is, úgy mindazonáltal, hogy a katolikusok, önköltségükön és így minden más vallások terheltetése nélkül, Kolozsvárt, ájtatoskodások jelen helyén, magoknak templomot építhessenek, úgy Gyulafehérvárt is kisebb templomot, mely hajdan Báthori Kristóf által emeltetett s el van pusztulva, újra felépíthessék, ugyanazon katolikusok, minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templom-építés jogával birjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások birnak oly esetben, ha t.i. Valamely helyen számra nézve erősebbek...” - *Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelice in Hungaria. Brevissimum Compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno MDCXXVI. Usque ad Annum MDCCIII. Cum variis Documentis et Diplomatum Anno Christi MDCCX.* Győri Evangélikus Könyvtár és Levéltár. Jelzet nélkül.

⁸² Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós „ismeretlen” nyílt levele Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti közlemények (117) 2013. 6. szám.710.o. – „Az Isten oly féltékeny szeretettel viseltetik Egyháza iránt, hogy egyedül saját magának akarta fenntartani a dicsőséget, hogy jegyesét megőrizi és megszabadítja, olyanaira, hogy ez esetben még egy keresztyén uralkodót sem volna szabad az Egyház védelmezőjének elismerni...”

érvényesítése Európában rossz fényt vetítettek a sok áldozatos munka árán létrehozott és fenntartott erdélyi vallásszabadságra. Bethlen Miklós kancellár mély meggyőződéssel vallja, hogy az erdélyi államiság hagyományainak megtartásának egyik fontos feltétele az erdélyi bevett vallások közötti egyensúly biztosítása.⁸³

Bethlen Miklós kancellár levelében rámutat arra, hogy a négy bevett vallást biztosító rendelkezés mögött nem csak politikai és társadalmi érdekek állottak, hanem hitbeli meggyőződés is. A Habsburg Birodalomba bekebelezett Erdély a jövőre nézve nem engedheti meg magának, hogy belső politikai, társadalmi és vallási ellentétek miatt veszélybe sodorja a fejedelemségi jogrendet: a három nemzet négy vallás politikai, társadalmi és vallási egyensúlyát. Az 1691-es *Diploma Leopoldinum* elfogadása után a kancellár bölcs meglátása szerint a jövőre nézve a vallásszabadság biztosítása mind Erdélyben mind Magyarországon egyedül a Habsburg főség alatt képzelhető el.⁸⁴ Sem a francia sem a török uralom nem oldja meg a jövőben a vallásszabadság kérdéseit. A német protestáns katonaság jelenléte sem garancia az erdélyi vallási béke biztosításában. Az erdélyi dúlások és fosztogatások mind ez ellen szólnak. A Thököly Imre vezette hadjárat zűr-zavart és félelmet keltett Erdélyben. Nem lenne szerencsés hozzá csatlakozni és veszélybe sodorni a vallási egyensúlyt. Kemény társadalmi kritikát gyakorolt az erdélyi korszakokra és annak terjesztőire, az elitre. Felelősség terheli őket a kialakult erdélyi viszonyokért.

Az ország politikai elitje társadalmi, gazdasági és erkölcsi anarchiába és fertőbe süllyesztette Erdélyt. Az ország felemelkedésének egyetlen módja a Habsburg –házhoz való hűségben, a vallásszabadság megőrzésében és a közös szolgálatában rejlik.⁸⁵

Befejezés

A végnapjait élő Erdélyi fejedelemség utolsó nagyszabású és legjelentősebb történeti alakja, politikusa Bethlen Miklós kancellár. Az 1685-től 1691-ig tartó válságos, nehéz időszakban valamint azt követő másfél évtizedben hűséges őrállója, vezére és védelmezője volt az Erdélyi fejedelemség állami intézményeinek, a protestáns egyházaknak valamint a vallási toleranciának. A számára elérhető és jól bevált diplomácia fegyverével harcolt a politikai kiáltványában is, hogy Erdély számára biztosítsa a 17. században elért politikai, gazdasági eredményeket. Ezt sikerül is elérnie nagymértékben, mert az általa

⁸³ Az 1568-as Tordai országgyűlésen kihirdetett vallásügyi törvény a világon egyedülállóan örködött az erdélyi vallási béke és jogegyenlőség megtartásában. A római katolikus, az ev. lutheránus, a református és az unitárius bevett vallásokként működtek. Az erdélyi államiság egyik alappilléreként fontos szerepet kaptak annak fenntartásában. Ld. Benda Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság In: Erdélyi Múzeum 56. kötet, 1994. 3-4. füzet, 1.o. – „Urunk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem penig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ű lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért penig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegettesse az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagyon.”

⁸⁴ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós „ismeretlen” nyílt levele Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti közlemények (117) 2013. 6. szám. 711.o. „... amint már fentebb intettünk, üdvösebb és biztosabb reménye saját magunk megtartásának máshol rejlik, mégpedig a császár kegyességében és az evangéliumi keresztyén fejedelmek Ónala –ugyanezen ügyért- hatékony jövőbeli közbenjárásában.”

⁸⁵ Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós „ismeretlen” nyílt levele Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti közlemények (117) 2013. 6. szám. 721.o. „Minden rend, a legfőbbek, a közepesek és a legalul lévők későn térünk meg Istenhez, akitől származunk. Esküdjünk hűséget Uralkodónknak, aki alá, Isten akaratából, a visszatérési jog alapján tartozunk. Várjuk reménykedve, csendben és tiszta szívvel Isten ezen méltán csodás művének bekövetkeztét. E közben tárjuk ki lelkünket komolyan a kölcsönös szeretetnek, a közös Igazságosságnak és illő rendnek.”

megszerzett Diploma Leopoldinum és e politikai kiáltvány által egymaga, képes volt megmenteni a sok véráldozattal megszerzett életfeltételeket.

Bibliográfia

Levéltári anyagok

1. Istud scriptum fuit per Nicolaum Bethlen in A(nno) 1691. Excel (lentissimo) Do (mino) C(omi)ti Khinsky communicatum, qui illud laudavit sed publicationem dissvassit”- MNOL, P 55, CCLXIII. Köteg 52. sz., 158-164.o.
2. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Wien, Ungarische Akten Specialia, Fasc. 357. Transylvanica Separata Konv. A. 19-24.

Könyvek, tanulmányok, cikkek

1. Benda Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság In: Erdélyi Múzeum 56. kötet, 1994. 3-4.füzet, 1. o.
2. Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelice in Hungaria. Brevissimum Compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno MDCXXVI. Usque ad Annum MDCCIII. Cum variis Documentis et Diplomatis Anno Christi MDCCX. Győri Evangélikus Könyvtár és Levéltár. Jelzet nélkül.
3. Jankovics József-Szörényi László: Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691) In: Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 6. szám, 694.o.
4. Kálvin János: A predestinációról (Ford. Szabó Piroska) – utószót írta: Kónya István, Európa Könyvkiadó, 1986.
5. Kálvin János: Tanítás, a keresztyén vallásra. (Ford: Békési Andor) Zsin. Sajtó o. 1986.
6. Kálvin és a kálvinizmus. Debrecen, 1936. In: Csáki Benjamin: Kálvin predestinációs tana.
7. Kálvin János: Institutio Christianae Religionis I-II. A keresztyén vallás rendszere. Ford. Buzogány Dezső. Budapest: Kálvin Kiadó. 2014.
8. Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen, Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1540–1848. évi erdélyi törvények. Budapest, 1900.
9. Kónya István: Tanulmányok a kálvinizmusról. Akadémia Kiadó, Bp. 1975.
10. Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán: A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Második közlemény). Századok, CXLV. évf. 2. sz. (2011) 293–347. o.
11. Szádeczky Lajos: Fogarasi történeti emlékek. In: Erdélyi Múzeum, IX. évf. 6. sz. (1892)
12. Szász Károly: Sylloge... Claudiopolis, 1833.

Idegen nyelvű irodalom

1. Duldner J.: Zur Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge, 1896. 196-197.o.